

ІДЕЯ ВСЕБІЧНОГО ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ТВОРЧОМУ ДОРІВКУ СОФІЇ РУСОВОЇ

В основі визначення мети виховання упродовж віків був і залишається ідеал всебічно розвиненої особистості, що включає: високі моральні якості людини, її розум, працелюбність, красу, фізичну силу і витривалість. При цьому в українській етнопедагогіці стрижневою основою виховного ідеалу стала мораль як система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Закономірною і зрозумілою за таких умов є увага визначних педагогів минулого і сучасності до проблем морального виховання. Питання мети, завдань, змісту формування моральних почуттів, уявлень, моральної поведінки людини були і у сфері досліджень видатної вченої-педагога, знаної представниці української культури Софії Федорівни Русової. При цьому проблему морального виховання педагог у своїх працях («Дошкільне виховання», «Моральне виховання в позашкільній освіті», «Моральні завдання сучасної школи», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Моральні завдання сучасної школи», «Деякі про український моральний тип: Де шукати його зразків», «Сучасна мрія виховання», «Суспільні питання виховання» та ін..) розглядає у нерозривній єдності із загальнолюдськими та загальнонаціональними потребами, а також у тісному зв'язку з інтелектуальним розвитком дитини, з проблемами фізичного, трудового, естетичного виховання.

Аналіз педагогічної спадщини С. Русової засвідчує, що у розгляді проблем реалізації морального виховання вона була послідовницею Я. А. Коменського, Й. Г. Песталоцці, Ф. Фребеля, К. Д. Ушинського, а також активно популяризувала у працях ідеї своїх сучасників – О. Декролі, М. Монтесорі, Д. Дьюї, П. Ф. Лесгафта та багатьох інших зарубіжних і вітчизняних учених.

С. Русова стверджувала, що моральне виховання може бути ефективним лише тоді, коли воно починається із наймолодшого віку дитини та здійснюється цілеспрямовано, систематично, ґрунтується на національній основі. У праці «Теорія і практика дошкільного виховання» зазначила:(тут і далі цитуємо мовою оригіналу):«Моральне виховання не може проводитися якось окремо: ним має бути проп'яте все навчання, все життя»[2, с. 230]. Розкриваючи теорію виховання, Софія Русова погоджувалась із своїми видатними попередниками – Я. А. Коменським, Д. Локком, Ж. Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Ф. Фребелем – і стверджувала, що «перший обов'язок перед нашим вихованцем – це психологічне знання дитини» [3, с. 21], обстоюючи таким чином принципи природовідповідності та дитиноцентризму у педагогічному процесі. На думку педагога, «перший шлях до виховання морального – це ознайомлення з питомими інстинктами дитини, на них треба спиратися, сприяти розвиткові деяких із них, припиняти розвиток інших, як шкідливих чи для приватного, чи для громадського життя» [2, с. 185].

В основі виховання, як вважала Софія Русова, лежить інстинкт дитини до соціального об'єднання. Дитина почуває себе в соціальному осередкові, як у повітрі, і як тіло росте, вдихаючи повітря, так і духовні сили дитини ростуть, вбираючи в себе елементи соціального оточення [2, с. 194, 197]. «Лише в спільності, в спільному житті всіх людей складається моральний і юридичний закон, моральні завдання та обов'язки. Випрацювати ідею добра є спільне завдання, але працюють коло цієї роботи окремі особи, бо бути добрим я можу лише за моїм власним бажанням; через це виховання має дати дітям такі умови життя, такий напрямок розвитку, що сприяв би розумінню добра і зміцнив би волю дитини лише для добрих вчинків, корисних для громадянства» [3, с. 17]. Так соціальне виховання, починаючи від найпростішого наслідування дитиною свого найближчого оточення, доходить до широких ідеалів, до глибокої свідомості як громадянина, як члена держави, як сина свого народу [2, с. 207].

На думку С. Русової, важливим завданням шкільного виховання є формування характеру особистості. «Людину ми найбільше цінуємо не за її знання, а за її характер – він найбільше важить у відносинах людей між собою, він дає змогу людині досягнути найвищі моральні блага» [2, с. 229].

У своїх педагогічних працях С. Русова детально проаналізувала як принцип індивідуалізації виховання, що спрямовується на формування індивідуальної моральної свідомості кожної дитини, так і принцип соціалізації виховання: «людина стає людиною лише в громаді» [3, с. 17]. Слушно зазначила, що «соціальне виховання не повинно паралізувати індивідуальності, навпаки; але соціальний інстинкт повинен ставити їй певні обмеження; в громадському вихованні складається гуртова свідомість, громадське єднання, охорона спільних інтересів» [2, с. 197]. Погоджуємось із думками вченої про те, що виховання спрямовується на розвиток здібностей дитини, формування індивідуальності особистості. «Адже, як би наслідування не впливало на дитину, як би тісно вона не була зв'язана із соціальним оточенням, розуміння добра і зла, правди і неправди кожна дитина має виробити сама власними зусиллями, бо тільки своє власне розуміння дає дитині змогу, виростаючи, бути завше «чесною з собою», незалежно від поглядів свого оточення... Оригінальність кожної особи занадто коштовна річ – її треба берегти і тільки допомагати їй знайти свій певний незалежний шлях до добра» [2, с. 230].

Дослідниця у своїх працях грамотно обґрунтовує принцип комплексного підходу у формуванні всебічно гармонійно розвиненої особистості, вказує на взаємозв'язок у реалізації завдань морального, розумового, фізичного, трудового, естетичного напрямів виховання на національній основі. Усвідомлюючи соціальну роль виховання, застерігала: «яке виховання ми дамо нашим дітям сьогодні, широко одіб'ється завтра в усьому характері нашого національного життя» [4, с. 111].

Наголошуючи на необхідності цілеспрямованого виховання із раннього віку, зазначала, що навчання також необхідно спрямовувати на формування позитивних рис характеру, розвиваючи при цьому увагу, розумові здібності дитини, створюючи умови для виявлення нею ініціативи, проводячи заняття, які викликають інтерес та вимагають від дитини самостійної активності. «Треба

привчати дитину обмірковувати свої вчинки і чужі, використовувати кожний випадок боротьби між злом і добром, давати дитині змогу в різних обставинах життя виявляти свою мужність, добре серце і правдиве поведіння, підтримувати у дитини віру в саму себе» [2, с. 230]. Про необхідність виховання у школярів міцної волі і ясного розуму, як основи моральності, С. Русова пише у статті «Моральні завдання сучасної школи»: «Ці моральні почуття може сформувати лише таке виховання, яке ґрунтується на поєднанні вільного розвитку особистості «під дисциплінованим керуванням», і колективного життя, яке б не нівелювало особистості учня» [4, с. 114]. Найвищим мірилом моральності вихованців української школи педагог визначила відданість ідеї національного державотворення, невіддільність «жадним компромісам», міцність волі і ясне розуміння свого громадського обов'язку і чесного його виконання. Актуальною і в наш час є думка про те, що українському народові «...в тяжких умовах його життя потрібна духовна еліта, видатні особи, яких так бракувало Україні... в цілому історичному її житті, і таку еліту може й повинна готувати національна школа» [4, с. 117].

Відмінною особливістю педагогічної концепції С. Русової було органічне поєднання естетичного і морального напрямів виховання як взаємопов'язаних компонентів виховного процесу. У процесі морального становлення особистості дитини важливого значення С. Русова надавала живому спілкуванню з природою та естетичним враженням, якими збагачується духовна природа особистості під час такого спілкування. Дослідниця зазначала, що «коли дитину оточує краса, для неї цілком зрозуміла і приваблива, вона впливає на її настрій, нахилиє на добре поведіння» [2, с. 231].

Обов'язковою умовою, джерелом естетичного виховання в розумінні С. Русової є і загальний вигляд дитячого садка та самих вихованців: кімната дитячого саду повинна бути чиста, з білими стінами, на вікнах вазони з квітами, на окремому столику акваріум із рибками, гарними водоростями. На стінах портрети письменників, на них вишивані біленькі рушники, віночки з живих або паперових квіток, ніде ані порошинки... У всьому повинна бути чистота, охайність. Ці риси С. Русова вважала першими моральними звичками дитини [2, с.231].

Через сприйняття краси у людини формується емоційно піднесене ставлення до природи, людини, світу речей, розвивається повага до людської праці, яка, на думку вченої, має моральний, естетичний і психологічний вплив на дитину. Педагог зазначала, що як тільки діти приходять до садка, вони мають витерти свої стільчики і столики, полити водою квіти, далі дітям треба почистити ті скрині або клітки, де живуть їхні звірята, нагодувати їх, нагодувати рибок в акваріумі, і тоді тільки діти можуть взятися за свої розваги... Біля кожного міського дитячого садка має бути чималий садок або город, де діти могли б садити квітки, городину і спостерігати їх зростання та умови, в яких вони найкраще виростають... Яку радість діти відчувають, виплекавши свою квітку, свій огірок, скільки краси можуть вони створити серед своїх квітників [2, с. 216, 219]. Така праця, як слушно вважала педагог,

сприяє фізичному, моральному та естетичному розвитку дитини. «Об'єднана праця дитячого гуртка так само, як і спільні ігри дітей, зміцнять їх товариські взаємні відносини і утворять найкращий осередок для їх соціального розвитку» [2, с. 220].

Актуально сьогодні звучать практичні рекомендації Софії Русової щодо реалізації комплексу виховних завдань, які вона висловила у праці «Нова школа соціального виховання» [3, с. 50]. Визначальну роль у виховному процесі відводила педагогу: «зразок учителя – головний моральний вплив» [3, с. 50]. Однак, як вона слушно застерігає, щоб «вести дитину до такого суцільного морально-естетичного і розумового розвитку, треба щоб і вчителі в школах і керівниці в дошкільних установах мали відповідну підготовку, широку свідомість соціальних і моральних ідеалів». [2, с. 231]. Актуальним на сьогодні залишається розуміння Софією Русовою високої місії педагога «В наші часи бути гарним педагогом – це бути справжнім реформатором майбутнього життя України, бути апостолом Правди і Науки. Тільки великим зусиллям таких апостолів Україна матиме чесних діячів – патріотів, вмілих практичних робітників і соціально об'єднану, інтелектуально розвинену народну масу» [2, с. 231].

Гуманістична позиція Софії Русової виявилася і у запереченні фізичних покарань: «Ніколи не вживати кари або погрози, а саме головне – любити дитину і заслужити її любов, – от головний ґрунт, на якому виховання може досягти своєї ефективності» [2, с. 230].

Важливими джерелами і водночас підґрунтям ефективного морального виховання дітей і молоді С. Русова визначила любов до матері й батька; любов до рідного краю і до Батьківщини; любов до Бога, як до найвищого морального ідеалу, любов до ближнього. У праці «Теорія і практика дошкільного виховання» зазначала, що сучасна педагогіка не звертає належної уваги на формування в дітей релігійних почуттів, але цьому приділяли велику увагу всесвітні педагоги – Песталоцці, Коменський, Фребель, вважаючи віру у Бога основним джерелом морального виховання. За її переконанням, саме релігія творить у душі дитини етичний ідеал: «Бог є на світі (бо є предвічна краса і добро), і я мушу всім своїм життям наближатися до його досконалої доброти і правди» [2, с. 205].

Чималу роль у формуванні моральних почуттів і уявлень педагог відводила фольклору, літературі, історії рідного краю. Так, у статті «Де що про український моральний тип: Де шукати його зразків?» вона підкреслює, що в «народній поезії ми находимо велике джерело для моральної синтези нашого народу». У ній вона радить шукати зразки моральних типів для наслідування українською молоддю – тип матері, як реалізацію ідей гуманності, правди, любові, організованого ладу у житті громадським і родинним – для жінки, та тип козака – реалізацію лицарського духу, сміливого, невідступно відданого своєму народові героя – для чоловіка. Актуально сьогодні звучить заклик Софії Русової «Замість шукати чужих зразків, різьбим характери нашої молоді на типах народом викоханих, історичною традицією усвячених: найвища людяність, як прикмети материнського духа, лицарська сміливість і відданість

ідеї, як прикмети мужчини – ідеальні типи, якщо йдеться про визволення поневоленого народу» [5, с. 62, 67].

Дієвим засобом виховання дошкільників Софія Русова вважала художнє слово, рекомендуючи для читання та розповіді дітям художні твори сповнені шляхетного героїзму та перемоги альтруїзму. «У таких коротких, добре проведених розмовах у дітей може справді витворитися розуміння добра й зла, і в літературних образах діти привчаться знаходити для себе зразки-ідеали» [1, с. 170].

Таким чином, за допомогою літературно-мистецьких вражень, спілкування, створення атмосфери спільного товариського життя, засобами гри, праці вчена звертала особливу увагу на вироблення у дошкільників моральних звичок, а саме: звички до порядку, звички до чистоти, доброго товаришування, стриманості, уважності, мужності, що значною мірою впливає на інтелектуальний і моральний розвиток дитини. Жодна дитина не народжується з готовою ідеєю морального обов'язку, відзначала С. Русова, але чим жвавіше живе в особистості почуття симпатії, тим міцніше та легше розвивається в ній почуття соціального обов'язку. Справу виховання бажано якнайчастіше пов'язати з природними нахилами дитини та з вимогами життя, в якому дитина перебуває, зі світоглядом її народу, з психологією її нації. Національне виховання дітей дає певний ґрунт для зміцнення моральних сил дитини – й відродження душі народу [4, с.112].

Отже, Софія Федорівна Русова зробила вагомий внесок у розвиток дошкільної освіти, зокрема реалізації ідеї всебічного гармонійного розвитку дітей дошкільного віку. Центральною фігурою в концепції С. Ф. Русової є особистість, дитина з її природними задатками, здібностями, потребами. У працях ученої знаходимо її міркування щодо визначення понять «особистість», «індивідуальність», з'ясування умов, чинників і шляхів формування та розвитку особистості дитини дошкільного віку. Плідні науково-педагогічні ідеї С. Русової покладено в основу розробки нормативних документів, що регулюють дошкільне виховання і забезпечують його ефективність. Праці Софії Русової – не тільки історичний факт, але й цілком сучасний із сьогоднішніх позицій погляд на проблеми дошкільної освіти, визначення її цілей, завдань, основних принципів побудови змісту, форм і методів формування всебічно гармонійно розвиненої особистості дитини.

1. Русова Софія. Нові методи дошкільного виховання // Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1 / За ред. Є.І.Коваленко. Київ.: Либідь, 1997. С. 162 – 171.
2. Русова Софія. Теорія і практика дошкільного виховання // Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1 / За ред. Є.І.Коваленко. Київ.: Либідь, 1997. С. 171 – 258.
3. Русова Софія. Нова школа соціального виховання // Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.2 / За ред. Є.І.Коваленко. Київ.: Либідь, 1997. С. 16-105.
4. Русова Софія Моральні завдання сучасної школи // Софія Русова. З маловідомого і невідомого. Ч. 1: «Несторка української педагогічної літератури...» / упоряд. О. Джус, З. Нагачевська; автор вступ. статті З.Нагачевська. ІваноФранківськ: Гостинець, 2006. С.111 – 117.
5. Русова С.Ф. «Що про український моральний тип: Де шукати його зразків?» // Софія Русова. З маловідомого і невідомого. Ч. 1: «Несторка української педагогічної літератури...» / упоряд. О. Джус, З. Нагачевська; автор вступ. статті З.Нагачевська. ІваноФранківськ: Гостинець, 2006. С.61 – 67.